

**ЭТНОГРАФИЗМҲО ДАР
НАСРИ СОРБОН**

Ўзбеков Салоҳиддин Вайдуллоевич, н.и.ф.,
доценти кафедраи забони тоҷикии МДТ “ДДХ ба
номи академик Б. Гафуров” (Хуҷанд, Тоҷикистон)

**ЭТНОГРАФИЗМЫ В
ПРОЗЕ СОРБОНА**

Ўзбеков Салоҳиддин Вайдуллоевич, канд. филол. наук,
доцент кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ им.
Б.Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)

**ETHNOGRAPHISMS
IN THE PROSE
OF SORBON**

Uzbekov Salokhiddin Vaydulloevich, candidate in
Philology, associate professor of Tajik language department,
SEI “KhSU named after academician B. Gafurov” (Khujand,
Tajikistan) **e-mail:** salohidin-317@mail.ru

Усулҳои истифодаву тобишҳои маъноии этнографизмҳо дар осори насрии давраи муосир дар заминаи осори Сорбон баррасӣ шудааст. Таъкид гардидааст, ки дар забониносии муосири тоҷик маънаҳои мазкур ба таври бояду шояд мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Вожаҳои этнографӣ ба ду гурӯҳ ҷудо карда шудаанд: а) калимаҳое, ки моҳиятан барои қулли ворисони забон умумианд; б) калимаҳое, ки дар минтақаҳои муайяни ҷуғрофӣ маъмул буда, барои муоширати доираи нисбатан маҳдуди аҳолии мусоидат менамоянд. Зикр гардидааст, ки унсурҳои этнографии осори Сорбон ба гурӯҳи дувум мансубанд. Унсурҳои мазкур асосан барои ифодаи номи ашёи гуногуни рӯзгор ва муносибатҳои одамон ба кор мераванд. Этнографизмҳои насри Сорбонро ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: 1) калимаҳое, ки ба ашёи лавозимоти манзил алоқаманданд; 2) калимаҳое, ки номи либос ва пойафзолро ифода менамоянд; 3) калимаҳое, ки мансубият ба ҳешиву таборӣ доранд. Таҳлили қиёсии этнографизмҳои осори Сорбон бо лексикаи шабехи ғушӣҳои дигари забони тоҷикӣ сурат гирифтааст.

Калидвожаҳо: насри муосири тоҷик, эҷодиёти Сорбон, этнографизмҳо, таснифи этнографизмҳо, шеваҳои забони тоҷикӣ, муносибатҳои хешутаборӣ

Представлены особенности исследования и смысловые оттенки этнографизмов в прозаических произведениях современной таджикской прозы на примере творчества Сорбона. Подчеркнуто, что в современном таджикском языкознании данной проблеме не уделено должного внимания. Отмечается, что этнографизмы в языкознании делятся на две группы: а) слова, общие для всех носителей языка; б) слова, распространенные в определенных географических регионах и используемые в общении сравнительно ограниченного количества населения. Подчеркивается, что этнографизмы в произведениях Сорбона относятся ко второй группе. Этнографическая лексика анализируется согласно её классификации на три группы: 1) слова, называющие предметы быта; 2) слова - названия одежды и обуви; 3) слова, передающие родственные отношения. Проведен сопоставительный анализ этнографизмов из произведений Сорбона с аналогичной лексикой из других говоров таджикского языка.

Ключевые слова: современная таджикская проза, творчество Сорбона, этнографизмы, классификация этнографизмов, говоры таджикского языка, родственные отношения

The article presents the research features and semantic nuances of ethnographisms in contemporary Tajik prose works, using the work of Sorbon as an example. It is emphasized that this problem has not received due attention in modern Tajik linguistics. It is noted that ethnographisms in linguistics are divided into two groups: a) words common to all native speakers of a language; b)

words common in certain geographic regions and used in communication by a relatively limited number of the population. It is emphasized that the ethnographisms in Sorbonne's works belong to the second group. Ethnographic vocabulary was analyzed according to classification into three groups: 1) words naming household items; 2) words naming clothing and footwear; 3) words conveying family relationships. A comparative analysis of ethnographisms from Sorbonne's works with similar vocabulary from other dialects of the Tajik language was conducted.

Key-words: modern Tajik prose, creative works of Sorbon, ethnographisms, classification of ethnographisms, dialects of the Tajik language, family relations

Масъалаи этнографизмҳо дар сарчашмаҳои забоншиносӣ бо шеваву равишҳои гуногун ба доираи таҳқиқ кашида шуда бошад ҳам, аммо дар заминаи насри як нависанда ба таври бояду шояд ҳаллу фасл нагаштааст. Пиромунӣ ин самт забоншиносони тоҷик Н.Маъсумӣ, Р.Ғаффоров, Б.Қамолӣдинов, Ш.Исмоилов ва дигарон андешаҳои худро дар мақолаву монографияҳои ҷудогона баён доштаанд. Муҳаққиқон ба бархе аз осори нависандагон, ки нишонаҳои этнографизми онҳо мушоҳида мешавад, таваҷҷуҳ зоҳир карда бошанд ҳам, аммо аносири ғушӣҳои осори Сорбон ба таври фарогир мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст.

Профессор Р.Ғаффоров дар мақолаи арзишманди “Нависанда ва лаҳҷаҳои забон” роҷеъ ба таъсири мутақобилаи забони адабӣ ва шева, дар усулҳои бадеӣ истифода шудан калимаҳои маҳдуди лаҳҷавӣ, қорбурди онҳо дар асарҳои адибони шинохта Ҷ.Иқромӣ, Р.Ҷалил, С.Улуғзода, Ф.Муҳаммадиев ва Сорбон андешаҳои ҷолиб баён намудааст. Аз ҷумла, ин муҳаққиқи борикбин дар робита бо забони асарҳои Сорбон ба таъкид меоварад, ки Сорбон дар истеъмоли ин категорияи луғавӣ рағбати махсусе дорад. Муҳаққиқ танҳо дар ду повести нависанда - “Санги сипар” ва “Ҷӯғӣ”, истеъмол ёфтани қариб 200 унсури лаҳҷавиро ба мушоҳида гирифта, ҳамзамон тазаккур медиҳад, ки он калимаҳо аз ҷиҳати аҳамияти худ хеле муҳталиф буда, нишон додани зарурати услубии онҳо таҳқиқоти махсусро талаб менамояд. Аввалин ҷизи қобили диққат, ба андешаи ин олим, ҳамин аст, ки нависанда ба ивази баъзе калимаҳои тасодуфӣ калимаҳои тоҷикии асилро ёфта ба қор бурдааст. Р.Ғаффоров услуби фарқкунандаи Сорбонро дар он мебинад, ки вай он калимаҳоро доништа бештар истифода менамояд. Бояд гуфт, ки муаллифи мақолаи ғавқузикр як ҳиссаи азими калимаҳои шевагии асарҳои Сорбонро ташкил додани терминҳои ботаникӣ, биологӣ ва этнографӣ ишора карда бошад ҳам, вале ҷойгоҳи вожаҳои этнографӣ дар осори Сорбон ҳанӯз мавриди баррасии алоҳида қарор нагирифтааст [2, 141].

Яке аз воситаҳои хуби риояи таносуби сухан ва образнок ифода намудани матлаб дар осори бадеӣ этнографизмҳо, яъне вожаҳои суннатӣ махсус меёбад. Этнографизмҳо мафҳумҳои мебошанд, ки ҳулку атвори инсон, расму қоида, анъанаҳо, урфу одот, муносибат ва муомилаи инсонҳо, номи маросимҳои халқӣ, лавозимоти рӯзгорро ифода менамоянд. Дар ин ҳусус забоншинос Ш. Исмоилов навиштааст: “Калимаҳои суннатӣ, ё худ ба истилоҳи маъмул этнографизмҳо, ки одатан мафҳумҳои гуногуни марбут ба ҳулку атвори инсонӣ, расму қоида, урфу одат, анъанот, муоширату муомилоти одамон, номи маросимҳои халқӣ, ашъи рӯзгор, муносибати табориву қавмии ашхоси мутафарриқ ва амсоли инҳоро дар ҷомеа ифода мекунанд, яке аз васоити хуби риояи таносуби сухан ва образнок ифода намудан дар асарҳои бадеӣ ба ҳисоб мераванд” [4, 20].

Мусаллам аст, ки забони халқ пур аз калимаҳои образнок ва муъҷазу шево буда, онҳо аз ҷониби офаридгори худ - халқ эҷод карда шудаанд. Аз ин рӯ, мо дар таълифоти адибон бо калимаҳои дучор меоем, ки аҳли қалам дар осори худ аз сарватҳои забони зиндаи халқ моҳирона истифода менамоянд. Яке аз ҷунин ғурӯҳҳои калимаҳо этнографизмҳо ба шумор мераванд.

Аз ин рӯ, мо ифодаҳои халқии осори Сорбонро мавриди мулоҳиза ва омӯзиш қарор додем, ки дар байни онҳо этнографизмҳо, унсурҳои архаистӣ, воҳидҳои фразеологиву таъбироти рехта ва ибораҳои навсохт мавқеи хоса доранд.

Забоншиносии рус Н.М. Шанский ҳангоми муоинаи унсурҳои лаҳҷавӣ (диалектизмҳо) ба масъалаи мазкур рӯй оварда, чунин тазаккур медиҳад: “Онҳо (вожаҳои суннатӣ – С.Ҷ.) калимаҳои шевагианд, ки номи ашё ва ҳодисаҳои барои ворисони як забон умуминабударо ифода менамоянд ва ҳатто дар забони умумихалқии адабӣ муродиф надоранд” [16, 120].

Дар китоби дарсии “Забони адабии ҳозираи тоҷик (барои мактабҳои олӣ) пирумунӣ ин масъала омадааст: “Диалектизмҳои этнографӣ дар забони умумихалқӣ синонимҳои худро надоранд ва предмету ҳодисаҳои ба воситаи ин гуна калимаҳо ифодашаванда низ дар ҳаёти умумихалқӣ расмияту умумият пайдо накардаанд” [2, 60].

Аз мулоҳизаҳои ғавқуззикр ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки вожаҳои этнографӣ як гурӯҳи аз ҷиҳати теъдод бузургии луғавӣ-мавзӯии калимаҳо маҳсуб меёбанд, ки ҳам ба забони адабию халқӣ-ғуфтуғӯӣ ва ҳам шеваву лаҳҷаҳои маҳаллӣ иртибот доранд. Дар ин замина мо, ду гурӯҳи асосии вожаҳои этнографиро тазаккур медиҳем:

а) калимаҳое, ки моҳиятан барои кулли ворисони як забон умумӣ доништа мешаванд;

б) калимаҳое, ки дар минтақаҳои муайяни ҷуғрофӣ маъмул буда, барои муоширати доираи нисбатан маҳдуди аҳолии мусоидат менамоянд.

Бояд гуфт, ки унсурҳои этнографии осори Сорбон бештар ба гурӯҳи дуюм мансубият дорад, чунки онҳо дар як минтақаи муайян ба қор рафта, ҳатти интишори онҳо тамоми лаҳҷаҳои забони тоҷикиро фаро намегирад.

Вожаҳои этнографӣ одатан маъниҳои воқеиро ҳангоми баёни мушаххаси матолиб ифода карда, ба ҳаёти психологӣ, тарзи зиндагӣ, маънавию эстетикӣ, хоҷагӣ ва рӯзгордорӣ аҳли ҷомеа иртибот доранд. Чунин калимаҳо асосан дар ифодаи номи ашёи гуногуни рӯзгор ба қор рафта, аз лиҳози маъно, робита ба ашёҳои мухталиф, амалиёт ва муносибати одамон ба ҳаводис ва рӯйдодҳои олами имрӯза ба гурӯҳҳои алоҳида тасниф мегарданд:

1. Калимаҳое, ки ба ашёву лавозимоти манзил алоқаманданд: **тамба** (ғулаҷӯби вазнин, ки аз дохили бино ё ҳавлӣ барои маҳкам кардани дари хона дар пушти дар ҷойгир мекунад), **шиғ** (ихотаи атрофи ҳавлӣ, тавора), **дегдон** (оташдон, танӯр).

Дар “Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ” (минбаъд ФГҶЗТ) вожаи **тамба** чунин эзоҳ ёфтааст: **тамба** (Вқ., Ғқ., Бдх.), **тама** (Қ.), **танба** (Ст., Тқ.), **тъмба** (Шқ.) танба, тиргак: *дар тамба дора?* (Лан.) [5, 583].

Калимаи **танба** дар “Фарҳанги Доро”-и Доро Наҷот (минбаъд ФД) чунин тавзеҳ шудааст: **танба** [тамба] (*гуф.*) (и.) 1. чизе, ки барои устувор доштани чизи дигар (дар, дарвоза, девор, дарахт) ба тарзи тақия гузошгга шавад; тиргак: *«садои дар аз хоби шишин бедорам қард, таннба яктараф афтод»*. 2. [= тамма] ҳолати теладиҳӣ ё ба ҳам фишор овардан (-и гурӯҳи мардум ё бузу ғӯсфандон дар рама) [6, 313].

Дар луғатномаи “Вожаҳои ғӯйиши Андарақ” (минбаъд ВГА) вожаи мавриди зикр ба гунаи зер шарҳ дода шудааст: тамма оҳан ё ҷӯбе, ки ба пушти дарвоза мегузоранд: *Пушти дар-ангӣ тамма-йа гурон мон-итон, ҳозир хона-ба хошак мошин-катӣ мебиёд* [12, 147].

Вожаи **танба**-ро Сорбон дар асарҳои худ қор фармудааст: Ба назараш як чиз ё аз паҳлуи хона гузашт ё даруни хона даромад, дарро пӯшид, пӯшида нашуд, барф намонд; лағад зада барфро рӯйи оғил тит қард, барфи беруни дарро ҳам по зада парешон қард ва дарро сахт пӯшид, қариб ҷафс шуд, аммо чизе набуд, ки паси дар **тамба** монад, то дар қушода нашавад... [10, 124].

Зикр қардан бамаврид аст, ки вожаи зикргардида дар ғӯйишҳои минтақаҳои алоҳидаи кишвар ва берун аз он ба гунаи **танба**, **тамба**, **тама**, **тамма**, **тъмба** ва **тамма** мустаъмал аст [5; 6; 12].

Вожаи **шиғ** дар ФГҚЗТ чунин шарху тавзеҳ дода шудааст: **шиғ**//**шъғ** (Вқ..Қ.) **чиғ**, тавора, **чиғдевор**, ки аз навдаву шоҳаҳои дарахту бутта ва қамиш сохта мешавад: *къруко да шъғ ръс шидаст* (Куг.); *ай паси шъғ фалакой хундаги-т-а гуш каам* (Ҳич.); *заргуш ай тай шъго гърехт бъррафт* (Яр.); *гърди ота бе шиғ намеша* (Ним.) [5, 816].

Дар ФД вожаи **шиғ** ба гунаи **чиғ** ва **шиғ** ба назар мерасад: **чиғ** [= **чеғ** = **шиғ** = **камалӣ**] (и.) 1. бофтае аз навдаҳо бо риштаҳои муҳкам, ки ба сифати девораи гирди қаппаҳо, тавораҳо, ғавшодҳо, ҳавлиҳо, полезҳо ва ғоҳе ҳамчун дарвағна мавриди қорбурд қарор мегирад [6, ҷ. 2, 55].

Дар луғатномаи ВГА вожаи мавриди назар, яъне **шиғ** ба гунаи **чапарӣ** тазаққур ёфтааст: **чапарӣ** тавора девори бофта аз навдаву дигар шохҳои дарахтон: *Мӯли андарақи-ҳо пештар ҳавлу-ҳо-шон-а чапарӣ мекарагӣ* [12, 185].

Дар насри Сорбон калимаи **шиғ** низ ба ҷашм расид: Мардон намади козаву хиргоҳхоро бозғирифта буданд, амуду устухон, қуббаву **шиғ**ҳои бараҳна исклети хушки одамиро ба ёд меоварданд, ки то ба ин дам хеле ва хеле хизмат карда, бад-ин аҳвол гашта бошад [8, 145].

Воқеан, вожаи **шиғ** дар ғуишҳои дохил ва беруни кишвар ба гунаи **шиғ**, **шъғ**, **чиғ**, **чеғ**, **шиғ**, **тавора**, **чиғдевор**, **чапарӣ** мустаъмаланд [5; 6; 12].

Дар ФГҚЗТ вожаи **дегдон** ба таври зерин оварда шудааст: **дегдон**//**дегдун**, **дейдон** 1. (Даҳ., Зир., Қрз., Лағ., Қх., Қч.) **дегдон**, оташдон; ҷойи хӯроку нонпазӣ: *дегдун барой авқотпази-ҳай* (Сам.); *Ҳамир-а тит мекънан-ъ да қават-ъи мемуиан-ъ да дегдун мебандан* (Яр.) [5, 196].

Вожаи **дегдон** дар ФД ба гунаи зер ташреҳ ёфтааст: **дегдон** (и. м.) 1. оташдоне, ки дег бар он гузоранд. 2. танӯр: *Сари дегдони баланд, Ҳамиришури очаше!* (Фолклор) [6, ҷ.1, 334].

Калимаи **дегдон** дар ВГА низ зикри худро ёфтааст: **дегдон** **дегдон**: *Дав, рафта дегдони Мушарраф-амма-т-а гурон бийо, дарқор* [12, 43].

Дар насри Сорбон калимаи **дегдон** низ ба қор рафтааст: Маълум набуд, ки аз гармии ҳавои баҳор, аз оташи **дегдон** ва ё дар ҳақиқат, аз нигоҳи Муллоимом тафсид [8, 261].

Зикр қардан бамаврид аст, ки вожаи мазкур ба гунаи **дегдон**, **дегдун**, **дейдон**, **декдон** ва м. ин. дар шеваву ғуишҳои тоҷикӣ дар қардишанд [5; 6; 12].

2. Калимаҳое, ки номҳои матоъ, либос ва пойафзолро ифода менамоянд: **қарбос** (суфи дуруштнах), **яқтаҳ** (ҷомаи сабуки беостар), **қарс** (афзоре, ки духтарону занон ба сар мебанданд), **сарбандак** (рӯмолчаи ҳарирест, ки хангоми арӯс шудан ба сар мебанданд), **доқа** (рӯмоли сафеди сабук, ки дар гармо ба сар мебанданд), **ҷакан** (куртаи миллии ғӯлдӯзии занона).

Дар ФГҚЗТ воҳиди луғавии **қарбос** ба тарзи зерин мустаъмал аст: **қарбос**//**қарвос** **қарбос**, як навъи матои сафед, ки дар дӯкони дастӣ бофта мешуд: *пахта-ра зийоти-и-а қарбос мекардем* (Қлб.) [5, 276].

Дар луғатномаи ФД вожаи **қарбос** чунин шарҳ ёфтааст: **қарбос** (и.) 1. (маъ. қхн) (ум.) пӯшок; либосворӣ. 2. порчаи сафеди дурушт, ки дар дуки дастӣ бофта мешуд:

Чун напӯшӣ, чи ҳазу чи қарбос,

Чун набӯӣ, чи наргизу чи пиёз (Н. Ҳисрав) [6, ҷ.1, 460].

Вожаи **қарбос** дар ВГА ба гунаи зер омадааст: **қарбос** матои сафеди дурушти аз нах дар дӯкони дастӣ бофташуда: *Қарбосбофи-ба Муқаррамоно-т-ба хуҳар-о-шон Мунаввароно-т, Ёғулҷононо-т йордам мекарагӣ* [12, 61].

Калимаи **қарбос** дар навиштаҳои Сорбон борҳо ба ҷашм расид: Ё башитоб ғӯтаю ҷомаи ўро қушода ва куртаи **қарбос** аз гиребон ҷоқ қарда, даст ба ҷароҳаташ бурд, то хун боздорад, вале хуни гарми маҷруҳ аз байни панҷаи занак зиҳида баромад [8, 279].

Вожаи мавриди зикр дар забони зиндаи халқ ба гунаи **қарбос**, **қарвос** ба ҷашм мерасад [5; 6; 12].

Дар ФГҚЗТ калимаи **яқтаҳ** чунин шарҳ дода шудааст: **йакта** **яктақ**, ҷелақ, либоси беастанги сабуки мардонаву занона: *йакта нӣ меган, ҷелақ нӣ* (Ял.); *Йакта-ра бийор, бълушъм* (Нз.) [5, 252].

Дар луғатномаи ФД калимаи **яктак** ба гунаи яктаҳ ишора гардидааст: **яктаҳ** [= яктак] (и. м.) чомаи беостар, хилъат, челақ: «*сарфаҳм рафт, ки ин пахта не, яктаҳи сафеди одамони ба сараш хамшуда аст*» [6, ҷ. 2, 697].

Дар китоби ВГА калимаи мавриди зикр чунин ташреҳ ёфтааст: **йагтаг** яктаҳ, яктак: *Рафта а бозор йаг-та йаг-таг гирифта бийор, а тарафи қудо омдагиҳо-ба метийим* [12, 54].

Нависандаи хушбаён Сорбон дар асари худ баробари дигар воҳидҳои луғавии марбута вожаи **яктаҳ**-ро низ истифода намудааст: Модарам аз кисаи **яктаҳи** сафедаш коғазӣ секунча таҳкардаеро бароварда, ба ман дароз кард [8, 45].

Дар луғатнома ва ғӯиши мардум калимаи мавриди зикр ба гунаи **яктак, челақ, хилъат, йагтаг** мустаъмал аст [5; 6; 12].

Калимаи **қарс** дар ФД чунин зикр гардидааст: қарс (и.) рӯймоли доқа; сарандоз, рӯсарӣ: «*пиразан интизори ин қадар нури баяқбор ба сараш фурӯрехта набуд, бо ғӯшаи қарс чашимонашро пӯшонд*» [6, ҷ. 1, 523].

Калимаи **қарс** низ дар насри Сорбон мустаъмал аст: **Қарси** зани ӯ низ аз сараш афтида, ба гардан печид ва бар китфон кашол шуда буд [8, 250].

Воқеан, калимаи мавриди зикр дар ғӯиши мардум ба гунаи **қарс, рӯмол** истеъмол мегардад [6].

Дар луғатномаи ФГҶЗТ калимаи **сарбандак** чунин ташреҳ ёфтааст: **сарбандак, сарбандък** (Дах., Зир., Қрз., Лаг.) пешонибанд, пешонибандак (навъи рӯймоли абрешимӣ); саргирак, сарбандак [5, 539].

Ӯ **сарбандаки** сафеди маро, ки дар хонаи бачагон мӯи даққиамро тарошида, баста буданд, гирифт ва як пора куртакуҳнаро ба сарам баста «рафтем» гуфт ва ман аз дунболаш кашол шудам [9, 20].

Дар ФГҶЗТ вожаи **саргирак** чунин шарҳу тавзеҳ гардидааст: **саргирак** (Сх.) челаки сафед, ки занон ба сар мегиранд [5, 539].

Вожаи **мазкур** дар ФД чунин эзоҳ ёфтааст: саргирак хилъате вижа, ки бонувон бар болои рӯймол ба сар гиранд 2. рӯймоли сабук ва хурде, ки бонувон ба сар андозанд: «*Гулгунча... ба сар саргираки зимнурхи сим-сим, меомад*» [6, ҷ. 2, 254].

Дар насри Сорбон вожаи **саргирак** бо ҳукми зарурат ба чашм мерасад: **Саргираки** ӯ аз сараш афтида, қарси **доқа** ба гардан фаромада ва ҳалқа гашта буд [8, 246].

Зикр кардан бамаврид аст, ки вожаи **сарбандак** дар забони зиндаи халқ ба гунаи зерин, яъне **сарбандък, пешонибанд, пешонибандак** (навъи рӯймоли абрешимӣ); **саргирак, сарбандак, саргирак** истеъмол меёбад [5; 6].

Вожаи дигари марбут ба либоси бонувон **чакан** дар ФГҶЗТ ба гунаи **чаканӣ** дучор мегардад: **чаканӣ** (К.) як навъи куртаи занона, ки гиребон, остин ва атрофи доманаш гулдӯзӣ карда мешавад: *Гълбӣ-ра кърта-и чаканӣ-йай* (Хов.) [5, 727].

Калимаи **чакан** дар ФД ба гунаи зер шарҳу тавзеҳ ёфтааст: чакан [= чакин = чикин] гунае кашидадӯзӣ дар матоъ, ки бо риштаҳои зарин ва рангоранги абрешимӣ гулдӯзӣ кунанд ва барои занону духтарон пираҳан бидӯзанд [6, ҷ. 2, 530].

Нависанда Сорбон калимаи **чакан**-ро дар сухани тасвирии худ ва гуфтори персонажҳо истифода намудааст: Куртаи гулпартои остиндарози тоҷикӣ дошт: **чакан**. Хиромида паҳлӯ мерафт ва бо остинҳояш банавбат рӯяшро мепаӯшид [10, 47].

Вожаи **чакан** дар ғӯиши мардум ба гунаи **чаканӣ, чакан, чакин, чикин** мавриди истеъмол қарор дорад [5; 6].

3. Калимаҳое, ки мансубият ба ҳешиву табории шахсони гуногун доранд: **оча** (модар), **шӯ, мардак, хӯчаин, ино** (шавҳар), **кампир** (зан, завҷа).

Дар ФГЧЗТ калимаи **оча** чунин шарҳ дода шудааст: *оча*, ача (Вк., Қ.) 1. *оча*, модар: *ача*, *ку ича бийо* (Хуф.); *ача-ш ва Мазорӣ қати-йай* (Сб.); *йо (инҳо) ай оча-ш-ам ма-ра нағз мебинан* (Пч.) [5, 460].

Калимаи мазкур дар ФД ба гунаи зер тавзеҳ ёфтааст: **оча** (гуф.) (и.) модар; мом, момо: «*вай Нориро баъзан «оча» гуфта ном мегурифт, зеро Норӣ номи модари ӯро дошт*». Бо лаҳҷаи ситора пухтаст нони маҳтоб // *Ман гушина мондам оча, бедор шав ту аз хоб* [6, 114].

Сорбон дар асарҳои худ аз вожаи **оча**-ро борҳо истифода бурдааст: - **Оча**, камтар сабр кунем, ба наздикӣ ба ман хона медиҳанд, – гуфт Ҳамдам [10, 90].

Лозим ба ёдоварист, ки вожаи **оча** дар забони зиндаи халқ дар чунин шаклҳо мустаъмал аст: **оча, ача, мом, момо, мома** ва м. ин [5; 6].

Зикр кардан бамаврид аст, ки калимаи **оча** дар ғӯиши бурунмарзӣ, аз ҷумла дар ғӯиши мардуми рустои Андарак ба шакли **оно** мустаъмал аст: **оно** модаркалон: *Оно-м шаб шар-ба бурафт-ан, йо пага, йо басфардо меби-йон, ако-м-катӣ бурафтагӣ* [12, 106].

Дар ФГЧЗТ калимаи **шӯй**, яъне шавҳар дар шаклҳои зерин мустаъмал аст: **шу//шуй** шавҳар: *шу-м дар болоӣи фалонӣ сад тило қарз дошт* (Ток.); *у-ра-м шу-ш ума бӯд, мӯн ни шу дорӯм* (Яр.); *да ра рафтан-да шуй занак ҳами байдора мега* (Қд.) [5, 829].

Вожаи мавриди зикр дар ФД бо чунин шакл мустаъмал аст: **шу** (и.) **шӯй** («- шӯй») [6, қ. 2, 676].

Дар насри Сорбон вожаи **шӯ** бештар дар гуфтори персонажҳо ба ҷашм мерасад: — Ҳа, кори кардаат саратро хӯрад! – ба **шӯ** дарафтоданӣ шуда, ҷангол зад [8, 237].

Калимаи **шӯ** ба мисли дигар вожаҳои дар боло зикргардида дар забони зиндаи халқ ба гунаҳои **шӯ, шу, шуй, шӯй, шафҳар, ино, хӯҷаин, дадош** ба ҷашм мерасад [5; 6].

Дар ФГЧЗТ вожаи **мардак** чунин шарҳу тафсир ёфтааст: **мардак**, маак (Вк.), марак (Вд., Ках., Мс., Хум., Нд., Нз.), мардук//мардък (Бдх.) [5, 388].

Калимаи **мардак** дар ФД чунин шарҳу тавзеҳ ёфтааст: **мардак** (мсғ. мард) (и.) 1. Ҷинси нари инсон (мук. занак): *"мир ба атрофу ҷавониби худ ниғаҳ кард, ду мардак ситода буданд"*. 2. (хитоби зан ба мард) **шӯй**, шавҳар. [6, қ. 1, 601].

Дар ВГА низ калимаи **мардак** дучор мегардад: **мардак** 1. мард: *Ту мардак-мӣ, йағ ҳунарат-а нишон те охӣ*; 2. шахс, кас: *Ҳамин мардак-дийа модгов-о-мо-йа хирдагӣ*; 3. маҷ. шавҳар; 4. мурочиати зан ба шавҳар [12, 85].

Вожаи **мардак** низ дар насри Сорбон доираи истифодаи фарроҳ дорад: Ӯ аввал хуб ҷон канд, то аз ҷанги **мардак** ҳалос хӯрда, ҳезад, натавонист [1, 232]. — **Мардак**, аз афташ, лаънатиҳо ба даруни барф санг монда задаанд [8, 36].

Дар шеваву ғӯишҳои тоҷикӣ вожаи мавриди назар ба гунаи **мардак, мадак, мад** мустаъмал мебошад [5; 6; 12].

Тавзеҳи вожаи **кампир** дар ФГЧЗТ чунин омадааст: **кампир** 1. пиразан; 2. (Вк., Шк., Ғк., Қ.) маҷ. завҷа: *ҳиҷо нара, кампир-ът менъвоза* (Мт.); *кампир-мон тавалъди бист-ъ панҷ, ҷил-у чор-да мехеза* (Ғич.); 3. (Бдх., Вк., Қ.) *нидои мурочиат ба завҷа: кампир, тэгмай кърта-м-а бӯдуз* (Гармҷашма) [5, 273].

Дар ФД калимаи **кампир** чунин зикр ва тавзеҳ ёфтааст: **кампир** [сангл-ишқ. *Kampr* пиразан (ПҒ. II. 398)]. (3. ф. фарорӯдӣ) (и.) пиразан: *Шаҳбача шуд ошиқи кампири зишт, // То арӯс он арӯсиро биҳишт*. («Маснавӣ») [6, қ. 1, 456].

Вожаи **кампир** дар луғатномаи ВГА чунин ташреҳ гардидааст: **кампир** 1. зани пир, пиразан: *Ин сурати кампир модари ман меш-ан, ном-ашон Мукаррам*; 2. мурочиат ба зан: *Кампир, ту-йа имрӯз гуҷо-ба барам* [12, 60].

Сорбон вожаи мавриди зикрро дар асарҳои борҳо мавриди истифода қарор додааст: Ҷамолиддин аз идора коғазу қалам баровард ва ба **кампир** мурочиат кард [9, 64].

Тазаккур бояд дод, ки вожаи **кампир** дар луғатномаву забони зиндаи халқ ба гунаҳои **кампир, завча, занак** мустаъмал мебошад [5; 6; 12].

4. Калимаҳое, ки номи узвҳои биологии инсон мебошанд: **чоғ** (даҳон, садо, овоз), **чангол** (панча, ангушт, нохун).

Дар ФГҶЗТ калимаи **чоғ** чунин ташреҳ ёфтааст: чағ 1. анат. чоғ; 2. садо, овоз; ~ гирифтани хомӯш (ором) шудан: *чаҳ-та биги, мун чақ-чақ књем* (Мх) [5, 776].

Калимаи **чоғ** дар ФД чунин ифода гардидааст: чоғ (и.) устухонҳои поёни ва болоии колбаи даҳон, ки раддаҳои дандон дар онҳо ҷой гирифтаанд; манах, орвора [6, ҷ. 2, 604].

Калимаи **чоғ** дар ВГА низ ба гунаи зерин, яъне **чағ** шарҳ дода шудааст: **чағ** 1. анат. чоғ: *Чағ шиқтагӣ будас*; 2. садо, овоз: *Расо чағ зади-дӯйя, йағ зум берин-ба буро* [12, 189].

Нависандаи маъруф Сорбон вожаи **чоғ**-ро дар осораи ҳам дар сухани тасвирии худ ва ҳам дар гуфтори қаҳрамонҳои фаровон истифода бурдааст: *Хӯ-ӯш-ш?! – даст ба зерии риши дароз бурда ва муттақо зерии чоғ гузошта ба гап даромад ӯ. – Хӯӯш-ш!... Чӣ хел шуд, ки аз чанг баргаштӣ?* [8, 392].

Дар луғатномаҳо ва ғӯишҳо ба гунаи **чағ** ва **чоғ** мустаъмал гардидани вожаи мавриди зикр ба ҷашм мерасад [5; 6; 12].

Қобили тазаккур аст, ки дар ФГҶЗТ вожаи **чангол** ба панҷ маънӣ шарҳ ёфтааст, ки маънии дуюми он чунин тавзеҳ дорад: чанг² чанг, панҷаи даст бо ангуштони хамида, чангол: *тивик монъдн шойин-ай-ъ чанг-ъш майда-йъ гъндъшк мегура* (Оғ.); *шазода ай чанги алмастӣ халос шид-ъ чанги дев-да зад* (Хов.) [5, 733].

Вожаи дигар - чангол дар ФД чунин маънидод гардидааст: чангол [= чанг = ханҷол] (и.) 1. панҷаву ангуштони инсон; чанг; 2. (ҷонв.) панча ва ангуштони нӯгтезу қавии паранда (бавижа парандаи ғӯштхӯр ва шикорӣ); 3. панча; ханҷол, чанг (бавижа панҷаи ҳайвонот); 4. (дар шеър) ташобеҳ ба чангол ё чангол задан [6, ҷ. 2, 539].

Сорбон вожаи **чангол**-ро низ дар осораи бо ҳукми зарурат ба кор бурдааст: Як **чангол** коҳ гирифт ва бурда назди пори рехта тит кард ва он сабадро ковок дошта ҷӯbero поя гузошт ва ресмонро ба ҷӯб баста, то дари оғил бурд ва даруни дари оғил даромада понда истод [8, 407].

Вожаҳои мавриди зикр ба гунаҳои **чанг, ханҷол** дар забони зиндаи мардум ва фарҳангномаҳо ба назар мерасанд [5; 6; 12].

5. Калимаҳое, ки дорои мафҳуми гуногунанд: камон (силоҳи шикорӣ), адир (теппа) ва м. ин.

Дар ФГҶЗТ вожаи **камон** чунин шарҳу тафсир ёфтааст: камон (Шк., Ғк.), камун (Вк., Қ., Ҷк.) камон, туфанг, милтик: *ай ҳамунча камун-а дохтем* (Қк.); *йағ руз камун-а мегърӯм, мерам сағър-а мезан-ӯм овард* (Кб.); *ҳами мезана ба қундоқи каму, боли бонг мепара* (Қп.) [5, 273].

Калимаи мазкур дар ФД ба тариқи зайл ишора гардидааст: камон (и.) 1. чангафзори тирандозии қадимӣ аз ҷӯби хамида, ки ду нӯги он баста бо зеҳ аст. 2. (вар.) абзори варзиши камонварӣ. 3. олати наддофӣ, ки ҷӯбест баланду саркаҷ ва басташуда бо зеҳ. 3. рангинкамон, тирукамон [6, ҷ. 1, 455].

Дар осори Сорбон вожаи мавриди зикр ба гунаи **камон, камонғӯлак** истифода гардидааст: Ё дар чунин ҳол ҳам меҳаросад аз одамӣ, ки шояд насносе ӯро ба чунин ҳол оварда бошад: ё тири адӯе расида, касе бо **камонғӯлак** ин корро карда, ё аз санги душоҳаи дасти кӯдакон шуда [11, 426]. Дар дасти ман **камони** Амирбек оварда низ буд [11, 347].

Воқеан, вожаи мавриди зикр ба гунаи **камон, камун, туфанг, милтик** дар луғатномаву ғӯишҳои мардум мустаъмаланд [5; 6].

Дар ФГҶЗТ вожаи адир ба ҷашм мерасад, ки чунин тавзеҳ ёфтааст: адир//ҳадир (Шк., К.) адир. теппа, тал; пушта; сӯфакӯх: *ина ҳамӣ ҳадир-да қаҳ мул-ай* (Сч.); *ай аму ҳаси адир меараф мийовард* (Мӯм.); *йа руз адир шикор меарава, ки йа даҳмарда-ра мебина* (Даҳ.); *моҳо адир-ӯнда кавго дорем* (Мс.); *отай гулако ҳоли-йам ай адир найомадай, алаҳон шидам* (Қан.) [5, 31].

Тавзеҳи калимаи адир дар ФД ба гунаи зер оварда шудааст: **адир** санг, сангпар, шах, кӯх [6, ҷ. 1, 76].

Дар насри Сорбон вожаи **адир** низ ба назар мерасад: **Адиру** талҳо, ҳамвориҳои домани кӯҳи деҳа маҳмалӣ буд» [8, 4].

Калимаи мавриди зикр дар забони мардумӣ ба шакли **адир, тал, теппа, баландӣ, бароз** мавриди истифода қарор дорад [5; 6].

Дар ФГЧЗТ вожаи **тачанг** чунин шарҳу эзоҳ дода шудааст: **тачанг** 1. (Пв., Хм., Хов., Ёх.) тачанг, бадҳашм, бадқаҳр: чангара, чанҷоӣ: *вайо таҷанг-ан, базъдӣ чун-т-а қач къ* (Пв.); 2. (Хов., Ёх.) якрав, гарданшах [5, 603].

Ин вожа низ дар ФД ба назар мерасад: **тачанг** (с.) 1. ба ғзаб омада; омода бар чанг; ғайр: *Кӯча ба кӯча зада мо, бачаҳо- Зиндаятимони таҷанги бало, Шому саҳар милмилаки раҳ будем* [6, ҷ. 2, 331].

Нависандаи суҳаншинос Сорбон калимаи мазкурро дар асарҳояш бештар дар гуфтори персонажҳо истифода намудааст: – Ман низ дилдорӣ кардам ва маънии ин қадар **тачанг** шудану ба худ печидани қадбонуро акнун дарёфтам [10, 397].

Бояд хотирнишон кард, ки вожаи мавриди назар дар забони мардум ба гунаи **тачанг** дар гардиш аст [5; 6].

Ҳамин тарик, этнографизмҳо дар насри муосири тоҷик мавриди истифодаи васеъ қарор дошта, асарҳои бадеӣ манбаи асосии ҷамъ овардани луғатҳои соҳавӣ маҳсуб меёбанд. Метавон гуфт, ки этнографизмҳои насри Сорбон низ чун дигар воҳидҳои луғавӣ бо ҳукми зарурат ба қор рафта, дар талқини ҳадафҳои эҷодии суҳанвар мусоидат кардаанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Фонетика. Морфология.– Душанбе: Дониш, 1985.–355 с.
2. Ғаффоров Р. Нависанда ва забон. – Душанбе: Ирфон, 1977. -208 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология, фонетика, морфология. Китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии. – Душанбе: Ирфон, 1973.–451 с.
4. Исмоилов Ш. Як омили халқияти забони асари бадеӣ. - Душанбе, 2012. -120 с.
5. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ., Б.Бердиев. Фарҳанги ғӯйиҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. (нашири дуюм бо илова ва тасҳеҳ). - Душанбе: Дониш, 2017. -846 с.
6. Наҷот, Доро. Фарҳанги Доро (луғатномаи барҷидаи тафсири ва решашинохтӣ). Ҷилди 1-2. - Душанбе, 2021, -658+698 с.
7. Нуров А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ. – Душанбе: Маориф, 1990.–368 с.
8. Сорбон. Кулӣёт. Ҷилди I. – Душанбе: Эҷод, 2009. - 488 с.
9. Сорбон. Кулӣёт. Ҷилди II. — Душанбе: Эҷод, 2009. - 444 с.
10. Сорбон. Кулӣёт. Ҷилди III. — Душанбе: Эҷод, 2009. - 408 с.
11. Сорбон. Кулӣёт. Ҷилди IV. — Душанбе: Эҷод, 2009. - 440 с.
12. Ёзбеков С. Вожаҳои ғӯйиҳои Андарақ. –Хуҷанд: Ношир, 2020. - 200 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилдҳои 1–2. - Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 951+949 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилдҳои 1–2. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёт ба номи Рӯдакӣ, 2008. –950+945 с.
15. Ҳоҷиев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX. Нашри дуюм –Хуҷанд: Ношир, 2024.–224 с.
16. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. - Москва, 1972. -С. 120.

REFERENCES:

1. Grammar of the Modern Tajik Literary Language. Part 1. Phonetics. Morphology. –Dushanbe: Donish, 1985. –355 pp.
2. Ghafforov R. *Writer and Language*. Dushanbe, “Irfon”, 1977. -208 pp.
3. Modern Tajik Literary Language. Part 1. Lexicology, phonetics, morphology. Textbook for philology faculties of higher education institutions. –Dushanbe: Irfon, 1973. –451 pp.
4. Ismoilov Sh. *A Factor of the Language of a Literary Work*. Dushanbe, 2012. -120 pp.
5. Mahmudov M., Juraev G., B. Berdiev. *Dictionary of Southern Dialects of the Tajik Language*. (second edition with additions and corrections). Dushanbe: Donish, 2017. -846 pp.
6. Najot, Doro. *Farhangi Doro (compiled explanatory and etymological dictionary)*. Volumes 1-2. Dushanbe, 2021, -658+698 pp.
7. Nurov A. *Rudaki's Poetry Dictionary*. –Dushanbe: Maarif, 1990. –368 pp.
8. Sorbon. *Collection*. Volume I. -Dushanbe: Ejod, 2009. - 488 pp.
9. Sorbon. *Collection*. Volume II. — Dushanbe: Ejod, 2009. - 444 pp.
10. Sorbon. *Collection*. Volume III. — Dushanbe: Ejod, 2009. - 408 pp.
11. Sorbon. *Collection*. Volume IV. — Dushanbe: Ejod, 2009. - 440 pp.
12. Uzbekov S. *Dictionary of the Andaraq dialect*. –Khujand: Publisher, 2020. - 200 pp.
13. *Dictionary of the Tajik Language*. Volumes 1–2. Moscow: Soviet Encyclopedia, 1969. – 951+949 pp.
14. *Explanatory Dictionary of the Tajik Language*. Volumes 1–2. - Dushanbe: Rudaki Institute of Language and Literature, 2008. –950+945 pp.
15. Khojiev S. *Tajik Literary Language at the beginning of the 20th century*. Second edition – Khujand: Publisher, 2024. –224 pp.
16. Shansky N.M. *Lexicology of the Modern Russian Language*. M., 1972. -PP. 120.